

הרב אורי שרקי

שכחום וחזרו ויסדום –

על הלל בליל יום העצמאות*

הקדמה:	ז. – י. למקורות ההלל בליל יום העצמאות:
א. המשנה דמגילה	ז. דעת החתם סופר
ב. דעת הרמב"ן	ח. דעת החיד"א
ג. שני סוגי הלל	ט. דעת המהרש"א
ד. בעל השאילתות	י. המנהג
ה. מקרא מגילה בלילה	יא. תקנת הרבנות הראשית
ו. נרות חנוכה	יב. הלל ואמונה

הקדמה

יש לשמוח על כך שהלכות יום העצמאות הולכות ונידונות יותר ויותר בספרות ההלכתית ונלמדות יותר בבתי מדרשות, ובכך אנו נגאלים מההתעלמות השוררת בכל מה שנוגע למדינת ישראל בתחום התורני. מתוך כך יש לקבל בברכה את מאמרו של הרה"ג הרב יעקב אריאל שליט"א ה'זן באמירת ההלל בלילות בכלל, ובליל העצמאות בפרט. אמנם אין משיבין את הארי, אבל מאחר ודברי הגר"י אריאל נוגעים ישירות לדברים שכתבתי בקונטרס "ואמונתך בלילות" לא אוכל שלא להשיב, ובפרט שהדברים נוגעים בסוגיה חמורה, והוא האופן בו עלינו להודות לה' על גאולתנו. אמנם את רוב הדברים בענין זה כבר בארתי בקונטרסי הנ"ל ובסידור "בית מלוכה", אך אין הם מצויים בידי הכל, לכן אציין במהלך הרצאת הדברים עניינים שכבר התבארו שם. מלבד זאת, אין בית המדרש בלא חידוש, ולכן אוסיף כאן, בע"ה, מה שיש להשיב על דבריו של הרה"ג יעקב אריאל שליט"א, שיש בהם הרבה מן התימה לפענ"ד.

א. המשנה דמגילה

הביא הגר"י אריאל לראיה לכך שאין ההלל נאמר בלילה, מדברי המשנה: "כל היום כשר לקריאת המגילה ולקריאת ההלל... זה הכלל דבר שמצותו ביום כשר כל היום, דבר שמצותו בלילה כשר כל הלילה" (מגילה פ"ב, מ"ה-מ"ו).

* ניתן כתגובה למאמרו של הרב יעקב אריאל שליט"א.

ומתוך שהגמרא (שם כ', ע"ב) דרשה את הדין של מגילה והלל מפסוקים, אם כן דווקא קאמר, שאין זמנם בלילה. עכת"ד.

תשובה:

איני מבין כלל איך מצא כאן כדמות ראיה, שהרי ברור שכוונת המשנה היא להגדיר את זמנו של ההלל הנאמר ביום ולא את זמנו של ההלל הנאמר בלילה, כגון הלל שבאכילת פסחים, שזמנו בלילה דווקא. ואם יתוקן עוד הלל בלילה, הכי נמי שיהיה זמנו כל הלילה כדברי הסיפא:

"דבר שזמנו בלילה כשר כל הלילה"

(שם).

ועוד, שאם היתה כוונת המשנה לאסור לתקן הלל בלילה, אם כן תהיה כוונתה גם לאסור תיקון מקרא מגילה בלילה, ולפי זה עבר רבי יהושע בן לוי על דברי המשנה כשתיקן לקרוא את המגילה בלילה מדרשה ד"ולילה ולא דומיה לי"¹ (תהילים כ"ב, ג') (מגילה ד', ע"א). והרי לפנינו לשון הזהב של הרמב"ם שהעתיק את ההלכה שבמשנתנו:

"כל הלילה כשר לקריאת המגילה, וכל היום כשר לקריאת היום"

(הלכות מגילה א', ג').

משמע במפורש מדבריו שהבין שאין הנוסח של המשנה בא לפסול קריאת המגילה בלילה, ומינה תידוק להלל של הלילה. ועוד תיובתא חמורה לדבריו, שהרי אם נקבל את הדיוק לפיו כל מה שנמנה במשנה כדבר שזמנו ביום יהיה זמנו דווקא ביום, נצטרך לדייק כך גם לגבי הקטר חלבים ואיברים שעליהם נאמר בסיפא: "כל הלילה

¹ והרגיש הגרי"א שליט"א בקושיא, במה שהביא בהמשך דבריו את דברי הנובי"ק (חאו"ח סי' מ"א), שקריאת המגילה של הלילה היא תקנה מאוחרת ולא מדברי קבלה, וגם שנתקנה אחרי זמן המשנה (ועיי' ביאור הגרי"א או"ח תרצ"ב, ג'). אבל הא גופא קשיא לשיטתו, שהרי מוכח מכאן שאעפ"י שנתקנה כבר המגילה ביום על ידי אנשי כנה"ג, יש כח לתקן קריאה נוספת בלילה למרות דברי המשנה. אם כן יהיה גם מותר לתקן קריאת הלל בלילה, אף במועד שבו כבר נתקן הלל ביום. וכן הוא גם האמת בפסח שגומרים את ההלל בלילו וביומו.

ואל תשיבני שהלל בליל פסח דין מיוחד לו והוא חלוק במהותו משאר הלל, שכן בפסיקתא דרב כהנא (קפ"ט, ע"א) כתב: "את מוצא כל שבעת ימי החג אנו קורין בהן את ההלל, אבל בפסח אין אנו קורין בהן את ההלל אלא ביום טוב ראשון ולילוי". הרי שבחדא מחתא מחתינהו. (וגם לא תלה את אמירת ההלל באכילת קרבן פסח, דאלי"כ היה לו לומר "ביו"ט ראשון ובאכילת פסחים"). הרי שהזמן הוא הגורם ולא המצווה. ועוד יבואר לקמן.

ואם תאמר שלריב"ל היתה סיבה מיוחדת לתקן את קריאת הלילה, כפי שרמז הגרי"א על יסוד דברי התוספתא (מגילה פ"ב, ה"ב), נאמר אף אנו שמיסבות מיוחדות ניתן להוסיף הלל בלילות כפי שיתבאר לקמן.

ומה שכתב על דברי הגרי"ש גורן זצ"ל, שכתב שהמשנה דמגילה לאו דוקא אמרה שההלל ביום מזה שיש קריאת מגילה בלילה, ודחה את ראייתו מפני שלא נהגה קריאת המגילה בלילה בימי המשנה, הכי נמי, אבל בכל זאת לכולי עלמא נהגה קריאת ההלל בליל פסח כבר בימי המקדש (פסחים פ"ט, מ"א), אם כן על כרחך שהמשנה לאו דוקא קאמרה.

כשר לקצירת העומר ולהקטר חלבים ואיברים" ולפי זה יהיה אסור להקטירם ביום, מה שמנוגד להלכה המפורשת (מעשה הקורבנות פ"ד, ה"ג) שעיקר זמנם ביום ורק בדיעבד בלילה.

יש אם כן לתמוה על דברי הגר"י אריאל שליט"א שכתב שהגר"ש גורן זצ"ל "נדחק בביאור המשנה במגילה, שמשמע ממנה שאין הלל אלא ביום", והאמת היא שאין כאן כל דחק, כי אם פשוטה של משנה.

ב. דעת הרמב"ן

כתב הרמב"ן בחידושו לפסחים (ק"יז, ע"א) שההלל באכילת פסחים הוא "על עשיית מצווה" ומשום כך ביקש ידידי הר"א אדרי שליט"א (בקונטרס "שחר אהלך", עמ' 10) להוכיח שאין ההלל של ליל פסח נאמר כלל על הנס כי אם על המצווה של אכילת הפסח.²

וכבר השבתי על דבריו מכמה טעמי תריצי בקונטרס "ואמונתך בלילות" (עמ' 7-10) שכוונת הרמב"ן היא שההלל נאמר בעיקרו על הנס והוסמכה אמירתו למצוות אכילת הפסח משום שאף היא על הנס באה. עיי"ש שהבאתי לכך כמה ראיות מכריעות (וביניהן שהרמב"ן בעצמו כתב שם: "שאיין לך הלל חובה כאכילת פסחים שהוא שעת הגאולה"). ושכן כתב תלמידו רבינו דוד בונפיד בחידושו (שם).

והנה לעומתו מקבל הגר"י אריאל שליט"א, לכאורה, את דברי, שההלל בליל פסח על הנס הוא בא, אלא שהוסיף שרק משום מצוות אכילת הפסח יכול היה להיתקן בלילה, כלומר ההלל של ליל פסח אפשרי רק על ידי צירופם של שני גורמים כאחד: שעת הנס, והמצווה של אכילת הפסח. ולפי זה בשאר חגים שאין לנו מצווה כאכילת הפסח, אין מקור לאמירת ההלל בלילה. וכמקור לסברה זו הביא את דברי הגמרא: "אפשר ישראל שוחטין פסחיהן ונוטלין לולביהן ואין אומרין הלל" (פסחים צ"ה, ע"ב), ועל פיהם פירש את דברי הרמב"ן שהלל בליל פסח על עשיית מצווה הוא בא, עכת"ד.

תשובה:

דברים אלו קשה להולמם, שכן ההלל הנידון בדברי הרמב"ן הוא זה הנאמר על אכילת הפסח, ואילו הברייתא דיברה על ההלל הנאמר בשחיטתו. ובמפורש הבדיל הרמב"ן בסוגיא זו עצמה בין שני ההללים:

"דהתם (=בערכין) הלל דעל עשיית מצוות לא קתני, תדע דהא לא מני

נמי שבשחיטת פסחים"

(חידושי הרמב"ן, פסחים ק"יח, ע"א, ד"ה "עוד מצאתי").

² וחלק בזה על דעת מרן החת"ס (או"ח סי' נ"א) ועל דעת הגר"ע יוסף שליט"א (בשו"ת יחיד ח"ה, סי' ל"ד).

ואם יד המקשה מונפת לומר שאין הפרש בין שני ההללים ושלשון הברייתא: "אפשר ישראל וכו'" כולל את שניהם, נשיב שברייתא זו הובאה בגמרא (שם) דווקא על מנת להבדיל בין שני ההללים, כדי לבאר מדוע אומרים הלל בשחיתת פסח שני אף על פי שאין אומרים אותו באכילתו!

מפורש אם כן הדבר שלא כווננו דברי הברייתא כלל להלל שבליל פסח, ושלא יתכן שעל יסוד דבריה כתב הרמב"ן את דבריו.

ובכלל יש להעיר שגדולים וטובים מרבתינו, ובכלל מרן החיד"א שראה את דברי הרמב"ן בסוגיא (כמפורש בדבריו בכ"מ, יעוין מ"ש הר"א אדרי בעמ' 34-35 ומה שהשבתי עליו בעמ' 13), היא שאין לקשור את ההלל של ליל פסח לא לעשיית מצווה ולא ליו"ט, ואלו מקצתם:

א. החיד"א בשו"ת חיים שאל (ח"ב, סי' י"א) מנמק את אמירת ההלל בליל פסח על יסוד טעם שעל פי הסוד, ולא משום שהוא יו"ט או משום מצוות אכילת קורבן פסח.

ב. המהרש"א בחידו"א (מגילה י"ד, ע"א) לומד ממקרא מגילה בלילה להלל בליל פסח.

ג. החת"ס סופר בשו"ת (או"ח סי' נ"א) מנמק את ההלל בליל פסח משום שהוא שעת הנס.

ד. הטורי אבן, מגילה, שם.

ה. הגר"ע יוסף שליט"א בשו"ת יחו"ד (ח"ה סי' ל"ד).

ועי' מה שכתבתי בענין זה בסידור בית מלוכה (עמ' 209), ונשנה

בקונטרס "ואמונתך בלילות" (עמ' 27).

ואכן האמת תורה דרכה, שלא מצינו כלל מקור לכך שיהיה חיוב של אמירת הלל בצמוד למצווה, באופן שבהעדר המצווה תתבטל גם אמירת ההלל, מלבד בשתי מצוות אלו של שחיתת פסחים ונטילת הלולב במקדש. אבל ההלל הנאמר באכילת פסחים נאמר גם בהעדר המצווה של אכילת הקרבן או בהעדר הכוסות, משום פרסומי ניסא כמפורש בביאור הגר"א (או"ח תרע"א, ז'). והוא בפשטות עפ"י טעמו של החת"ס שהוא שעת הנס או טעמו של מרן החיד"א שהוא משום מעלתה של יציאת מצרים.

ועל פי הדברים האלה מובן שדברי הרמב"ן שהלל של ליל פסח הוא על עשיית מצווה, לא באו לומר שאלמלא המצווה של אכילת הפסח לא היה נתקן ההלל.

ואדרבה, גם מצוות התורה של אכילת הפסח בלילה דווקא ולא ביום כאשר קדשים קלים אף היא מנומקת בתורה עצמה בכך שהוא "מועד צאתך מארץ מצרים" (דברים ט"ז, ו') (ומה שדרשו רבותינו בספרי שהוא נאמר על שריפת הנותר, הוא לעניין הלכה, אבל אין מקרא יוצא מדי פשוטו שהוא גם נתינת טעם לזמן אכילת הפסח. ואל תתמה על דברינו

שיש שתי משמעויות לכתוב אחד, האחת לדינא והאחת לטעמא דקרא, כי מצאנו רבות כאלה. ועיי' העמק דבר על דברים כ"ד, ט"ז, ואכמ"ל).

ג. שני סוגי הלל

בענין מה שכתב הגר"י אריאל שליט"א ששני סוגי הלל יש, אחד של חג ואחד על נס, כבר הראיתי לדעת בקונטרס ואמונתך בלילות (עמ' 7) שכל ההללים כולם יסודם בהודאה על נס הגאולה מעבדות לחירות. אלא שהנאמרים ביו"ט הינם הודאה על נס יציאת מצרים, ושאר ההללים נאמרים על ניסים מאוחרים מיצי"מ, עיי"ש. ולמען הקיצור, אזכיר רק ראייה אחת, והיא שבסוגיא דפסחים הובאה ברייתא המציינת את מקורם של שני ההללים בזה הלשון:

"על כל פרק ופרק [יו"ט - רש"י ורשב"ם] ועל כל צרה וצרה כשנגאלין ממנה אומרים אותו על גאולתו"

(שם קי"ז, ע"א).

הרי קמן שכל ההללים שבח על הגאולה הם. ובכלל זה הנאמרים בליל פסח ובנטילת לולב.

ד. בעל השאילתות

כתב בעל השאילתות:

"דמחייבין דבית ישראל לאודוויי ולשבוחי קמי שמיא בעידנא דמתרחיש להו ניסא"

(שאילתות דרב אחאי גאון וישלח, כ"ו).

ודייק הנצי"ב בהעמק שאלה שחיוב אמירת ההלל דאורייתא בשעת התרחשות הנס ומדרבנן לדורות, ובכלל זה ההלל של ליל פסח. וביקש הגר"י אריאל שליט"א לדחות את דברי הנצי"ב על פי סברה הקרובה לדברי אגדה, שההלל של ליל פסח הוא שעת התרחשות הנס ממש ולא זכר לו, על בסיס דברי המהר"ל מפראג בגבורות ה' (פרק ס"ב).

תשובה:

יש להעיר תחילה שאין דיוקו בדברי המהר"ל מוכרח, שכן המהר"ל אומר: "כאילו אנחנו יצאנו ממצרים", ולא שאנו יוצאים ממש בשעה זו. והוא באמת רעיון המתאים לכל נס המתרחש הן ביום והן בלילה, שבשעה שאנו מזכירים אותו במועדו, אנו שוב במצב של "כאילו מתרחש הנס מחדש".

ובפרט יהיה קשה להעמיס את דברי המהר"ל כפי שהבין אותם הגר"י שליט"א בדברי החתם סופר שכתב:

"אבל בליל פסח שהיא שעת הנס ממש, על זה נאמר "השיר יהיה לכם
כליל התקדש חג" (ישעיה ל', כ"ט)"

(שם),

ולומר שכוונתו שההלל נאמר אז מפני שאז יוצא אדם ממצרים ממש,
דא"כ הו"ל לומר "מפני שאז יוצא ממצרים ממש".
ועוד, שהאמת היא שלא כיוון כלל המהר"ל בדבריו בגבורות ה' לדון
על סיבת חיוב אמירת ההלל בליל פסח, כי אם על חיוב הברכה עליו,
לומר שלא שייך לומר "וציוונו" כשהתעוררות לאמירת ההלל היא
"מעצמנו". וכל זה לדעת רב האי גאון (ועי' מה שכתבתי לבאר את דעת
רב האי בקונטרס ואמונתך בלילות (עמ' 10-11)). אם כן יש לתמוה על
הגר"י אריאל שדן מדברי המהר"ל לדין אמירת ההלל עצמו.³
גם מה שכתב סברה מחודשת שמאחר ובקדשים הלילה הולך אחר
היום, לכן יש לראות את ליל חמישה-עשר כהמשך ליום ארבעה-עשר
ושדין יום יש לו, הוא תמוה מאוד, שהרי דווקא בליל פסח אין לומר כן,
שהרי לעומת קדשים קלים רגילים הנאכלים ביום ובלילה, הפסח אינו
נאכל אלא בלילה. הרי שלילו אינו כיומו, ופשוט.
ועוד, שאם כן כבר יצא ידי חובתו בהלל שבשחיטת פסחים, ומה לו
לשוב לאומר? ועוד, מה יאמר בפסח שני שאין ההלל נאמר בו אלא
בשחיטתו ולא בלילו?

ה. מקרא מגילה בלילה

גרסינן במגילה :

"תנו רבנן : ארבעים ושמונה נביאים ושבע נביאות נתנבאו להם לישראל
ולא פיתתו ולא הותירו על מה שכתוב בתורה חוץ ממקרא מגילה. מאי
דרוש? אמר רבי חייא בר אבין אמר רבי יהושע בן קרחה : ומה מעבדות
לחירות אמרינן שירה, ממיתה לחיים לא כל שכן? אי הכי הלל נמי
נימא?... רב נחמן אמר : קרייתא זו הלילא".

(י"ד, ע"א).

וכתב על כך המהרש"א :

³ ואגב אורחא קא משמע לן רבינו האי גאון שיש גם הלל הנאמר מדין שירה, ולא
בתורת חיוב. ולפי זה נוכל בשופי לתקן הלל בליל יום העצמאות בלי ברכה, מכח
המנהג בלבד. ואף על פי שאין זה כך למעשה, שהרי אנו נוהגים לברך על ההלל בליל
פסח בביהכ"ס, שלא כדעת רב האי, ומכאן שאם יש חיוב להלל בליל יום העצמאות
גם ברכה מיבעי. אבל עכ"פ הרוצה לסמוך על רב האי רק לענין אמירת ההלל, גם בלי
ברכה, מי יכול להזחיתו, מאחר וכבר נתקן על ידי הרבנות הראשית וכבר נהגו כן
בקהילות רבות מזה שנים!

"קרייתא זו הלילא וכו'. ולפי זה מהאי ק"ו ומה מעבודות כו' יש ללמוד
למקרא מגילה בין בלילה ובין ביום כמו שקורין בליל פסח בלילה וביום.
ולעיל דריש ליה מקראי ע"ש".

(חידושי אגדות שם).

הרי קמן שלדעת המהרש"א קריאת המגילה בלילה, במקום הלל היא
עומדת. אם כן לו תיקנו הלל בפורים, היו מתקנים אותו אף בלילה.
וביקש הגר"י שליט"א לחלוק על זה מכח דברי הנודע ביהודה
(מהדו"ק חאו"ח, מ"א) שכתב שקריאת המגילה בלילה אינה מדברי קבלה
כי אם מדברי סופרים, ושזו תקנה מאוחרת של רבי יהושע בן לוי. ולפי
זה רק קריאת היום היא במקום הלל ולא קריאת הלילה, עכת"ד.

תשובה:

אחרי בקשת המחילה, לא זכיתי להבין מפני מה איחורה של תקנת
הקריאה בלילה, מפקיע אותה מלהיות כהלל. ובפרט לפי הטעם לתקנה
ששיער הגר"י שהוא המשך לקריאת הלילה שנהגה בשעת הסכנה, הרי
ברור שרבי יוחנן בן נורי שקראה בלילה מפני הסכנה כיוון בה שהיא
במקום הלל (אליבא דרב נחמן), שהרי במקום קריאת היום עשה. וכי
נאמר על מי שקורא מראש חודש אדר במפרש בים או יוצא בשיירה
(או"ח תרפ"ז, ז'), שלא היתה קריאתו במקום הלל, מאחר ולא היתה בזמן
שנקבע בתקנה המקורית?

ועוד, שסברה מחודשת זו, המחלקת בין קריאה לקריאה, לא הוזכרה
כלל בדברי הנודע ביהודה, ומדוע נאמר לאפושי פלוגתא לומר שהוא
חולק על המהרש"א בזה.

ובפרט שהמהרש"א עצמו הסובר שההלל בליל פסח נלמד ממקרא
מגילה של לילה הוא גם האומר:
"שהיום עיקר לקרוא הלל [בפסח]"

(חידושי אגדות מגילה ד', ע"א).

ובודאי שהוא מפני שסובר כהנוב"י שקריאת הלילה אינה עיקר
התקנה. הרי קמן שאע"פ שס"ל למהרש"א ממש כסברת הנוב"י לענין
ההפרש בין חיוב המגילה בלילה וביום, בכל זאת סובר שקריאת
המגילה בלילה במקום הלל עומדת גם היא.

ז. נרות חנוכה

כתב הגר"י אריאל שליט"א:

"ראיתי בקונטרס [נ]אמונתך בלילות" מאת הרב אורי שרקי שהביא את
ביאור הגר"א לאו"ח תרע"א על ההלכה שמדליקין נרות חנוכה
בביהכ"ס. הגר"א הביא לכך ראיה מהלל בלילי פסחים שנתקן על הכוס

ואומרים בבי"ה משום פרסומי ניסא. והר"א שרקי הסיק מזה שקורין את ההלל בלילות".

והנה, אעפ"י שביקש למצוא כאן הגרי"א ראייה לדבריי, אבל האמת היא שלא הבאתי את דברי הגרי"א על מנת להוכיח שהנרות במקום הלל עומדים, שהרי אינני סובר כן. אלא כל כוונתי לא היתה אלא להוכיח שההלל נאמר בליל פסח משום פרסומי ניסא במנותק ממצוות אכילת קרבן פסח, לאפוקי מסברת ידידי הר"א אדרי שליט"א. וזה אשר כתבתי בעוניי שם:

"הרי קמן שלדעת הגרי"א אפילו אם נודה שהלל של ליל פסח הוא על הקרבן, יש לאומרו גם בלי הקרבן בגלל הנס. אם כן הקרבן טפל לנס, והנס הוא הקובע את חיוב ההלל. ולפי זה לו לא קבעה התורה קרבן בליל פסח, היינו בכל זאת אומרים בו את ההלל. הוא הדין ביום העצמאות, שבו היה הנס ולא ניתנה בו מצווה, שיש לומר בו את ההלל משום פרסומי ניסא".

(עמוד 9).

ולא הבאתי כלל את הרעיון שהנרות במקום הלל, שהוא אמנם דעת הגרש"ז אויערבאך, אבל לפענ"ד אין לומר כן, שכן הנרות זכר לנס פך השמן הן (או זכר למציאת השיפודים כמפורש במגילת תענית: "ומה ראו להדליק את הנרות וכו'" (פ"ט)), ואילו הלל אינו נאמר אלא על עצמאות מדינית (כמפורש בפסיקתא רבתי דחנוכה (פרשה ב'): "שאיין אומרין אותו אלא על מפלתה של מלכות...הללו עבדי ה' ולא עבדי אנטיוכוס", ובמג"ת שם ד"ה "ומה ראו לגמור בהם את ההלל"⁴). ולא מצאנו הלל על נס היוצא מסדרי בראשית, כי אם על יציאה מעבודת לחירות (כדברי רש"י פסחים (ק"יז, ע"א) ש"על גאולתן" של תקנת ההלל הוא "כגון חנוכה"). ומשום כך תיקנו אופן אחר של הודאה על נס הפך, שהוא הדלקת הנרות. ואין זה דומה להלל כלל⁵.

ומה שלא תיקנו הלל בליל חנוכה, כבר פירשתי טעמו ב"בית מלוכה" (עמ' 211, והוא ב"ואמונתך בלילות" עמ' 29), שהוא משום שידעו שאין זו גאולה אחרונה, וכמבואר לקמן, שרק בגאולה אחרונה יש לומר הלל בלילה לסברת החיד"א. ולפי סברת החת"ס, משום שלא היה נס השחרור מהיוונים בלילה.

⁴ והארכתי בזה בקונטרס "חירות ואור" עמ' 10-7.

⁵ ומה שהקשה הגרש"ז"א ממה שאין הנשים חייבות בהלל של חנוכה, בעוד שהן חייבות בהלל של ליל פסח, ומפני זה חידש שהנרות במקום הלל, יש לתרץ שהוא משום שמאחר וחייבות במצה, ממילא מתחייבות בהלל הנאמר באכילתה, מה שאין כן בהלל של חנוכה, שאינו נאמר בשעת מצווה שהן חייבות בה, וחזר דינם לפוטרו ממצוות עשה שהזמן גרמן.

ז. – י. למקורות ההלל בליל יום העצמאות

לשם הבהירות, נשוב למה שביארתי כבר במקומות אחרים. מאחר והמקור העיקרי להלל בלילה של יום העצמאות הוא ההלל של ליל פסח, יש לברר מהו מקורו של הלל זה.

מצאנו בבירור השאלה הזאת שלשה הסברים:

א. דעת החת"ס

ב. דעת החיד"א

ג. דעת המהרש"א.

ונבאר בע"ה כיצד לפי כל אחת מההסברות מתחייבת אמירת ההלל בליל העצמאות.

ז. דעת החת"ס

דעת החת"ס, כפי שכבר נתבאר לעיל, היא שההלל בליל פסח נוסד על כך שהוא שעת הנס ממש, ובזה לא נאמר הדרש של "ממזרח שמש עד מבואו" (תהילים קי"ג, ג'). ובפשטות זוהי גם דעת הרמב"ן בחידושו שהבאנו לעיל וז"ל: "שאין לך הלל חובה כאכילת פסחים שהוא שעת הגאולה". וכן כתב תלמידו רבינו דוד בונפיד:

"הלל שבלייל פסחים קבועה כימים שהיחיד גומר בהם את ההלל, והיא עיקר ההלל והשיר בשעת הגאולה"⁶

(חידושו לפסחים קי"ז, ע"ב).

וכן הוא במדרש תהילים:

"באותה לילה שנגאלנו ויצאנו מעבדות לחירות, שהיינו עבדים לפרעה וגאלנו ונעשינו עבדים לך שנא': "הללויה הללו עבדי ה'" (תהילים שם, א'), התחיל פרעה צווח ואומר: לשעבר הייתם עבדי, אבל עכשיו הרי אתם בני חורין, הרי אתם ברשותכם, והרי אתם עבדיו של הקב"ה, צריכים אתם להלל לו שאתם עבדיו, שנא': "הללויה הללו עבדי ה'" "

(שוחר טוב קי"ג).

וכן הוא בירושלמי:

"א"ר לוי כשם שניתן כח בקולו של משה, כך ניתן כח בקולו של פרעה, והיה קולו מהלך בכל ארץ מצרים מהלך ארבעים יום. ומה היה אומר? "קומו צאו מתוך עמי" (שמות י"ב, ל"א). לשעבר הייתם עבדי, מיכן והילך אתם עבדי ה'. באותה שעה היו אומרים: "הללויה הללו עבדי ה'" ולא עבדי פרעה"

(פסחים פ"ה, ה"ה).

⁶ ומה שיש להשיב ממה שכתב רמב"ן שהוא הלל על עשיית מצווה, כבר כתבתי לעיל.

מכאן ששעת הנס היא הגורמת, ושהנס שעליו מדובר הוא השחרור מהשעבוד המדיני.

וכן הוא בבראשית רבה :

"בשעה שאתה עושה לנו ניסים ביום, אנו אומרים לפניך שירה ביום, ובשעה שאתה עושה לנו ניסים בלילה אנו אומרים לפניך שירה בלילה"
(ו', ב').

והנה על פי זה עולה שיש לומר הלל בליל יום העצמאות, שהוא לענין זה ממש כמו פסח, שכן בלילה יצאנו מעבדות לחירות. שהרי סיום המנדט הבריטי על ארץ ישראל, כלומר מועד היציאה מעבדות לחירות, היה **בחצות לילה**. וכן, תוקפה החוקי של העצמאות שהוכרזה אחרי הצהרים, לא חל אלא בחצות לילה, עם הקמתה של הממשלה הזמנית, כמפורש בדבריהם של מקימי המדינה במגילת העצמאות.

והקשה הגרי"א שליט"א בזה"ל :

"וברוב התלהבותו להשוות את ליל יום העצמאות לליל הסדר, **לא שם לב לכך** שהמנדט הבריטי על א"י הסתיים בליל ו' אייר שהוא מוצאי יום העצמאות".

ולפלא הוא בעיני שלא שת לבו לכך שהתייחסתי לשאלה זו (והשבתי עליה) **בארבעה מקומות** שעמדו מול עיניו של הגרי"א שליט"א, ואלו הן: בקונטרס ואמונתך בלילות (עמ' 18), בנספח (בעמ' 21, ובעמ' 29-30), ובסידור בית מלוכה (עמ' 212). אין זו אלא שגגת שליט. אך מכיוון שאין המקורות הנ"ל מצויים בידי הכל, אבאר שוב את מה שכתבתי שם, בתוספת מה :

עיקר חיוב ההלל ביום העצמאות הוא ביום של ה' באייר, הן משום שאז הייתה ההכרזה ע"י ראשי הישוב, והן משום שאז הופחה בעמנו רוח דעת וגבורה להילחם שהוא "ניסא זוטא" לדעת התוספות (ב"מ ק"ו, ע"א ד"ה "מתב"י), וכפי שביאר מו"ר הרצי"ה קוק זצ"ל (לנתיבות ישראל א', קפ"ג "לתקוף קדושתו של יום עצמאותנו"), והן משום שתקנת הרבנות הראשית בשנים הראשונות של המדינה נסבה רק על ההלל שבבוקר. ולכן נגרר ההלל שעל סיום המנדט, שזמנו בלילה, לאותו יום שבו ההלל העיקרי, אע"פ שאם לא קדמה לו ההכרזה היינו קובעים אותו לליל ו' באייר.

והרי מקורות לסברה זו :

א. בירושלמי פסחים :

"כשהקב"ה עושה לכם ניסים תהו אומרין שירה. התיבון: הרי גאולת מצרים [ולא אמרו שירה אלא על הים- קה"ע]? שנייא היא שהיא תחילת גאולתן"

(פ"י, ה"ו).

מפורש אם כן שההלל של ליל פסח לדורות (בו עוסקת המשנה שעליה מוסבים דברי הירושלמי) נלמד משירת הים בשעתה (וזאת מלבד ההלל שאמרו בליל מכת בכורות כבירושלמי (שם פ"ה, ה"ה), אך לא נזכר בכתוב. ע"י בדיוקו של הפנ"מ שם ד"ה "התיבון"), ואנו מקדימים אותו לדורות לתחילת ימי הפסח משום שהתברר למפרע שהיתה זו כבר גאולתם, אעפ"י שבשנת יציאת מצרים לא נתברר עדיין שהם אכן נגאלו עד שעברו את הים. והוא ממש דומה לנידון דידן, שנקדים את ההלל לליל ה' באייר שבו ראשית הגאולה.

עולה בידינו מחג הפסח, שאפשר להקדים הלל לדורות לזמן מוקדם משעת התרחשותו, כשהוא נספח לראשית החג. והקדמת זכר השירה פועל עד כדי כך שלא נותר כלל חיוב של הלל בליל קריעת ים סוף בשביעי של פסח, באופן שאם ירצה מאן דהו לומר הלל על קריעת ים סוף בליל שביעי של פסח, אינו רשאי לעשות כן. והוא הדין ביום העצמאות שאפשר להקדים את הלל הלילה לכניסת היום באופן שאין יותר מקום לאומרו בליל ו'. והטעם להקדמתו כטעם הקדמת ההלל משביעי של פסח ליו"ט ראשון, שמאחר ועיקר החג הוא לדורות ביו"ט ראשון הוא גורר אליו גם את ההלל שבשעתו נאמר בשלב מאוחר. רק בדבר אחד נותר רישומו של הזמן של קריעת ים סוף: שההלל עליה נאמר בלילה, כשעת הנס, אף על פי שהשירה עצמה נאמרה כנראה ביום.

ב. ההלל של חנוכה נאמר ביסודו על היציאה מעבדות לחירות. ואילו הדלקת הנרות נתקנה על נס פך השמן (את המקורות לחילוק זה הבאתי בקונטרס "חירות ואור" (עמ' 15-12) עיי"ש). וראה זה פלא שנס פך השמן לא ארך כי אם שבעה ימים, מהיום השני ואילך (כמפורסם מקושייתו של הבית יוסף), ואילו היום הראשון נתקן על השחרור מעול היונים. וכן עולה מביאורו של רבינו מנחם המאירי. ובכל זאת אנו מדליקים את הנרות שהן זכר לנס הפך כבר ביום הראשון. וביאר שם המאירי בתירוץ הראשון:

"ולילה ראשון שלא היה שם נס השמן **מברכין על הגאולה** ועל הודאת מצירת הפך ושאר הלילות על נס השמן"

(בית הבחירה שבת כ"א, ע"ב).

הרי לפנינו שאם היה בידינו רק נס פך השמן היינו מדליקים שבעה ימים בלבד, מיום כ"ו ואילך, אך מכיון שנקבע היום הראשון לאמירת הלל על הגאולה, הריהו גורר גם את דין ההדלקה ללילה הראשון⁷. ואף ביום העצמאות נאמר כן, שיום ה' באייר גורר אליו את ההלל הראוי להיאמר בליל ו' בו.

ג. הקדימו את קריאת המגילה ליום י"ג באדר לבני הכפרים (משנה מגילה פ"א, מ"א) כי "י"ג יום קהילה לכל הוא, ולא צריך לרבויה". הרי שבטעם קל הקדימו את דין הקריאה, שעיקרה ביום מנוחתם מהמלחמה, כמפורש בכתוב.

ה. דעת החיד"א

מין החיד"א נשאל על ידי קהל שאירע לו נס וקבע יום-טוב לדורות זכר להצלחתם, וביקשו לקבוע בו אמירת הלל בלילה. והשיב להם החיד"א שאין להם לעשות כן מתרי טעמי. האחד, שאין לומר הלל אלא על נס של כלל ישראל. והשני, שאף אם ירצו לסמוך על דעת מיעוט פוסקים שסוברים לומר הלל על נס קהל פרטי או אפילו על נס של יחיד, לא יאמרוהו בלילה, מאחר ולא מצאנו הלל בלילה. והוסיף שם:

"ואל תשיבני ממנהגו שאומרים הלל בליל פסח אחר ערבית, והוא על פי מסכת סופרים, דהתם יש סוד גדול על דרך האמת, והוא מוכרח לומר הלל הגדול בעת ההיא, כידוע לאשר הריחו בסוד ה' ומגויית האר"י רדה דבש"

(שו"ת "חיים שאל" ח"ב, סי' י"א).

מפורש בדבריו שטעם אמירת ההלל בליל פסח לדעתו הוא מפני מעלת הלילה שהוא שהנס בו היה במדרגה מיוחדת. ולפי זה בנס קטן ממנו לא יקבע הלל בלילה, אף אם היתה זו שעת התרחשותו. ועל יסוד סברה זו כתב החיד"א בשו"ת "יוסף אומץ" שלו תיקנו הלל בפורים לא היו מתקנים אותו בלילה, שלא כדעת מהרש"א. ולפי זה קביעת ההלל בלילה, מלבד שצריכה להיות על נס של כלל ישראל, תליא באופיו של הנס. והוסיף עוד שם:

"אם מהיכי תיתי בנס קהל פרטי שיאמרו הלל בלילה, מאי דלא תקנו ביי"ט דכל ישראל [=חנוכה]"

(סי' ס"ח).

⁷ ואף הנרות גוררות את ההלל לשמונת הימים, אע"פ שמעיקרו לא היה לו להיתקן אלא על היום הראשון שבו הגאולה, כלשון המאירי: "אע"פ שבגאולת מצרים אין גומרין את ההלל אלא יום ראשון, חנוכה שאני, שבכל יום ויום היה הנס מתרבה ומתחדש יותר" (שם).

אחר הדברים והאמת האלה, יש לבחון מהו המקור בכתוב להלל
שבילי פסחים? והתשובה בירושלמי:

"א"ר יוחנן בשם ר"ש בן יהוצדק, כתיב: "השיר יהיה לכם כליל התקדש
חג" (ישעיה ל', כ"ט). בא ליל פסח ללמד על מפלת סנחריב, ונמצא למד
ממנו. מה זה טעון הלל אף זה טעון הלל"

(פסחים פ"ט, ה"ג).

הרי שההלל בליל פסח נלמד מההלל הראוי להיאמר במפלת סנחריב,
כפשט הכתוב ד"השיר יהיה לכם". ומאחר ומפלת סנחריב היתה בלילה
ראוי היה ההלל להיאמר עליה גם בלילה. וכוחה של מפלת סנחריב
(שבה חזרה ממלכת יהודה לעצמאותה כדכתיב "חובל עול מפני שמן"
ישעיהו י', כ"ז) - חובל עולו של סנחריב מפני שמנו של חזקיהו (סנהדרין
צ"ד, ע"ב) ללמד על ליל פסח הוא בפשטות משום שהיתה ראויה להיות
גאולה אחרונה, כמפורש:

"ביקש הקדוש ברוך הוא לעשות חזקיהו משיח, וסנחריב גוג ומגוג.
אמרה מדת הדין לפני הקדוש ברוך הוא: רבונו של עולם! ומה דוד מלך
ישראל שאמר כמה שירות ותשבחות לפניך - לא עשיתו משיח, חזקיהו
שעשית לו כל הנסים הללו ולא אמר שירה לפניך - תעשהו משיח! לכך
נסתתם"

(סנהדרין צ"ד, ע"א).

והנה בכל מקום בו הובא קרא ד"השיר יהיה לכם" בבבלי פירשו
רש"י על הגאולה האחרונה: "השיר יהיה לכם - ביום שבו תיגאלו מן
הגלות" (פסחים צ"ה, ע"ב). ומה שלא פירש כבירושלמי שהוא נאמר על
מפלת סנחריב, הוא בפשטות משום שנדחתה הגאולה לאחרית הימים.
אם כן עולה שההלל הנאמר "ביום שבו תיגאלו מן הגלות" הוא המקור
להלל הנאמר בליל פסח. ומאחר שהיום בו יצאנו בחסדי ה' מהגלות
הוא ה' באייר תש"ח, יוצא שההלל הנאמר בו הוא המקור להלל הנאמר
בליל פסח ולא להיפך. אם כן הסברא לומר הלל בליל פסח מפני גודל
הגאולה לדעת החיד"א, הינה גדולה פי כמה בהלל הנאמר בה' באייר.
ואוסיף בע"ה ביאור. יש לכאורה לשאול מדוע הודיע הנביא, שבמפלת
סנחריב או בגאולה האחרונה ייאמר ההלל כבליל פסח דוקא, ולא
הודיע שייאמר ההלל בסתם כבכל יום-טוב? אין זאת אלא משום
שההלל הנאמר במפלת סנחריב או בגאולה האחרונה דומה להלל
הנאמר בליל פסח בענין נוסף על הנאמר בשאר ימים טובים, והוא
שהוא עתיד להיאמר בלילה, כהלל של אכילת פסחים. ובזה חיזוק רב
לדעת החיד"א שאין לומר הלל בלילה, אפילו בנס של כלל ישראל,
אא"כ הוא דומה לליל פסח, כלומר בגאולה האחרונה.

וכבר הראיתי לדעת בקונטרס ואמונתך בלילות (עמ' 12) שהסוד שאליו
כיון החיד"א את דבריו, עניינו ההארה המיוחדת ליציאה מעבדות

לחירות דווקא. שהרי מקורו בדברי האר"י שהטעם לאמירת ההלל בליל פסח הוא משום שהיתה אז עליית העולמות שלא כדרך טבעם באותה שעה:

"לכן אנו אומרים הלל גמור גם בליל פסח... כי אז נכנסו כולם ביחד, משא"כ בשום זמן מן הזמנים. והענין - כי אז הוצרך לעשות זה ברגע ההוא, שלא כדרך הטבע, כדי להוציאן מבית עבדות לחירות" (פרי עץ חיים שער חג המצוות (כ"א), פרק א').

וכתב הגר"י אריאל שליט"א:

"והוסיף [הרב שרק] גם רמזים מתורת הסוד. מקובלנו שאין לערב ענייני אמונה בענייני הלכה. את ההלכה יש לברר בכליה ההלכתיים וכל המערב מין בשאינו מינו עובר על איסור כלאים, כלשון החת"ס."

וכאן הבן שואל בתמיהה רבתי. וכי מי הוא אשר ביאר את טעם ההלל בלילה עפ"י הסוד דוקא אם לא מרן החיד"א, ומה פשעי ומה חטאתי כי דלק אחריי? ואם על המובאה מדברי האר"י תלונתו, הלא החיד"א הוא שרמזה בעצמו בלשונו הטהור: "ומגויית האר"י רדה דבש". מפורש אם כן שלדעת החיד"א אין ההלכה הזאת מתבארת אלא לפי הסוד, ולא עלי תלונתו. מלבד זאת, עצם הסקת חיוב ההלל בלילה מתוך השוואה לגאולה האחרונה הלא הוא מעשה ידי הגמרא ולא של תורת הסוד. אך בהחלט ניתן לשאול מה ראה החיד"א לתלות את הדין הזה בסתרי תורה, ולא בסברות אחרות? והתשובה לעני"ד ברורה, שאין בנגלה שום מקור האוסר במפורש קביעת הלל בלילות, מלבד זה שלא מצינו שתיקנו כן, כדבריו המפורשים של החיד"א בחיים שאל. לכן לא ראה החיד"א הצדקה לייחודו של חג הפסח מכל המועדים, אלא בסברא קבלית. ועוד, שדבר המצוי הוא בפוסקים שבענייני תפילות וברכות, יש להכריע כדעת המקובלים, אפילו כנגד דעת מרן הבית יוסף, כגון בברכת "הנותן ליעף כח"⁸, כמפורסם⁹.

עוד כתב הגר"י אריאל שליט"א:

"הפריז הר"א שרקי על מידותיו שהשווה את יום העצמאות ליציאת מצרים בפסח. יציאת מצרים תישאר המאורע הגדול ביותר בתולדות עם ישראל, עד הגאולה האחרונה, שעליה נאמר: "לא יאמרו עוד חי ה' אשר העלה" (ירמיה כ"ג, ז). אומנם זכינו ב"ה לאתחלתא דגאולה, אך העיקר עוד לפנינו".

אמנם זחלתי ואירא מלהשיב את הארי, אך האמת אהובה מכל, ולא אשא פני איש. ואזכיר מספר יסודות:

⁸ ועיי' לדוגמא "ברכי יוסף" (מ"ו, סק"א), וכן ב"שירי ברכה" (שם).
⁹ ושמא כוונתו של הגר"י שליט"א בדבר רמזים על פי הסוד היא על מה שכתבתי בנספח (עמ' כ"א) בדרך של אגדה, אבל דברים אלו לא נכתבו על מנת להכריע את ההלכה, כי אם כתוספת בירור אחרי הברור ההלכתי, כדרכה של תורה.

1. דבר פשוט, ואף הגרי"א הזכירו, שהגאולה האחרונה עולה במדרגתה לאין ערוך על גאולת מצרים, כמפורש בקרא ד"הנה ימים באים נאם ה' ולא יאמרו עוד...", וכפי שהובא בסוגיא דברכות (י"ב, ע"ב) במחלוקת בן זומא וחכמים.

2. ההפרש בין שתי הגאולות קובע נפקא מינה הלכה למעשה בענין דין פרשה שלישית של קריאת שמע בלילות, כך שאין אלה דברי אגדה כי אם דברי הלכה.

3. גאולתנו זאת היא גאולה אחרונה ואין אחריה גלות. דבר זה מפורש בירושלמי:

"מאבותיך - אבותיך אע"פ שנגאלו חזרו ונשתעבדו. אבל אתם משאתם נגאלים שוב אין אתם משתעבדים"

(שביעית פ"ו, ה"א).

והדבר נדרש מפסוק בתורה. ועיין רש"י על מקרא ד"תם עוונך בת ציון"¹⁰ (איכה ד', כ"ב).

4. אף על פי שנכוננו לנו עוד דברים גדולים בעקבות הקמת המדינה, כבניין המקדש, שיבת הסנהדרין, חזרת הנבואה, השלום העולמי ועוד, המאורע הקובע אם אנו בעידן הגאולה אם לאו הוא אך ורק היציאה מעבדות לחירות, כלומר העצמאות המדינית, כדברי הרמב"ם בפירוש המשנה:

"ימות המשיח הוא זמן שתשוב המלכות לישראל, ויחזרו לארץ ישראל... ולא ישתנה במציאות שום דבר ממה שהוא עתה אלא שהמלכות תחזור לישראל. וזהו לשון חכמים: "אין בין העוה"ז לימות המשיח אלא שיעבוד מלכויות בלבד" (ברכות ל"ד, ע"א)¹¹

¹⁰ וזה לשונו: "תם עונך בת ציון - לקית על כל חטאותיך; לא יוסיף להגלותך - מגלות אדום ולהלך עוד" (שם).

¹¹ **הערת הרב שלום קליין:** יש להעיר כי אין אפשרות להתעלם מהמשך דברי הרמב"ם בהקדמות (שם), ושפיל לסיפיה דקרא. לא רק שחסרים אנו לצערינו את קיום ההבטחה "כי מלאה הארץ דעה את ה'", אלא שגם התיאור של השביתה ממלחמה ושל רווחה כלכלית מרובה לא התקיימו עדיין. ובהלכה שבה' תשובה שהמחבר מפנה אליה להלן בולט הדבר עוד יותר כי שם הוא מקדים ומתאר את העיסוק בתורה ומצוות ורובי החכמה בתחילת ההלכה. וא"כ, אתחלתא דגאולה רואים אנו, אך לגאולה השלימה נמשיך ונצפה בכל יום שתבוא.

תשובת הרב אורי שרקי: הגדרת "גאולה" נשארת "שעבוד מלכויות", כלומר: העצמאות המדינית. וכך משמעות הביטוי "גאולה" בכל מקום, שהוא שחרור משעבוד משפטי, הן על רכוש, הן על אדם והן על אומה, ובשום אופן לא על עליה רוחנית גדולה ככל שתהיה. ומה שכתב הרמב"ם הוא שבעקבות הגאולה תבואנה כל הטובות הרוחניות. ובהלכות תשובה כתב את דבריו בסוף ההלכה, לציין את הנקודה המהותית המבדילה בין ימות המשיח לעוה"ב, שהוא אכן שעבוד מלכויות בלבד ולא כל הטובות הרוחניות שכתב בריש ההלכה, שבדומה להן יש גם בעולם הבא. ומ"ש הר"ש קליין שיש כאן אתחלתא דגאולה בלבד, סותר לגמרא מפורשת בברכות (ט', ע"א) שתחילת גאולה היא מתן רשות מהאומות, והגאולה היא ע"י היציאה

(הקדמה לפרק חלק).

וחזר משנתו בהלכות תשובה (פ"ט, ה"ב).

בגמרא בברכות מובא :

"אמרו לו [חכמים לבן זומא]: לא שתעקר יציאת מצרים ממקומה, אלא

שיהא שעבוד מלכויות עיקר ויציאת מצרים טפל לו"

(שם).

לפי זה, מה שקובע את עליונות הגאולה האחרונה על פני יציאת מצרים, איננו גילוי שכינה או מכה גדולה ממכת בכורות וכדומה מן הניסים הגדולים העתידיים להיות, כי אם עובדת העצמאות המדינית ("שיעבוד מלכויות") דווקא. ואכן גדולה גאולתנו דהאידינא מבחינה זאת יותר מיציאת מצרים, שבה יצאנו מארץ אחת אחר מאתים ועשר שנה, ואילו עתה יצאנו ממאה וחמישים ארצות אחרי אלפיים שנה¹².

וכך היה ביציאת מצרים, שחג הגאולה נקבע ביום בו ביטל פרעה את עבודתו¹³ ולא בימים שבהם אירעו המעשים הגדולים של מתן תורה וכיבוש ארץ ישראל והקמת המקדש שבאו בעקבותיה.

5. רש"י פירש: "השיר יהיה לכם - ביום שתיגאלו מן הגלות". כך שהגאולה מן הגלות היא הקובעת לדעתו את הדמיון ליציאת מצרים ולא דבר אחר.

מעבודות לחירות כבבוקר יציאת מצרים (ולא מתן תורה!) [ועיין ברש"י שם, ד"ה "מבערב נגאלו" וד"ה "חפזון דישראל", ובגליון השי"ס לדף ד', ע"ב, ד"ה "מאורתא"].

אם כן עלה בידנו שינשם שלושה ביטויים: א. אתחלתא דגאולה, שכבר זכינו לה בהצהרת בלפור, ב. גאולה, שזכינו לה בתש"ח, ג. השלמת הגאולה, ההולכת ונבנית בחסדי ה'. אבל אין זה נוגע להשוואה לגאולת מצרים, שאף היא מצוינת ע"י השלב הראשון שלה, כפי שכתבתי. [ועיין שיחות הרצ"ה "יש אנשים שמדברים על "אתחלתא דגאולה". יש לראות בעין פקוחה שאנו עכשיו כבר באמצע הגאולה. אנו כבר נמצאים בטרקלין ולא בפרוזדור. אתחלתא היתה לפני יותר ממאה שנה, כאשר התחדשה ההתיישבות היהודית בארץ ישראל... מתוך אתחלתא הזאת הגענו לשכלול הגדול של הקמת מדינת ישראל (יום העצמאות, פסקאות 1-2)].

¹² כך גם ביאר את הסוגיה מו"ר הרב יהודה ליאון אשכנזי זצ"ל, ורמזה בהסכמתו לסידור בית מלוכה, עיי"ש.

¹³ הערת הרב שלום קליין: ואף שלכותב הדברים פשוטים וברורים, ומצא לכך רמז בדברי רבותיו, יש להדגיש כי בדברי גדולי ישראל, שעסקו בנושאים אלה מתוך הוקרת והערכת הניסים שעשה ה' לאבותינו ולנו, לא מצאנו מי שיראה את נס הקמת המדינה כשווה ערך ממש לנס יציאת מצרים הן מבחינת גודל הנס, והן מבחינת ההכרה הרוחנית של העם, שסמוכים אנו ובטוחים בהגעתם בהמשך תהליך הגאולה.

תשובת הרב אורי שרקי: דברים אלו שמעתי, לא ברמו אלא במפורש, מפי רבותי ובכללם הר"י אשכנזי זצ"ל, ורק כתבתי שאת דעתו כתב רק ברמו בהקדמתו לסידור "בית מלוכה". ומי"ש הר"י קליין שלא מצאנו מי שישווה את נס הקמת המדינה כשווה ערך ממש לנס יציאת מצרים, גם אם היה כן, לא היה לחוש לכך, מאחר והראנו לדעת שכן דעת התנאים. אך מלבד זאת שאלתי מספר תלמידי חכמים, ואמרו לי שכדברי - כן הוא. ועוד שכולי עלמא לא פליגי שגאולה שלישית עולה על גאולת מצרים, אלא שלא כל אדם מכיר בניסו (נידה ל"א, ע"א), להכיר שהוא אכן נתון בגאולה השלישית, ואחרי ראותו את הראיות, מודה על האמת ולקב"ה.

6. שמא יאמר המקשה שביציאת מצרים ראו כולם את יד ה' ואילו עתה אין גילוי שכינה. נשיב שאף ביציאת מצרים היה כן, שרבים לא הכירו בגאולה, ולא פסקו מהתלונה "למה העליתנו ממצרים" (במדבר כ', ה'). ומקרא מלא הוא: "ערב וידעתם כי ה' הוציא אתכם מארץ מצרים" (שמות ט"ז, ו').

7. הרמב"ן הביא את הכתוב "לא יאמר עוד וגו'" כמקור הלכתי להיתר שינוי שמות החודשים בגאולת עזרא, למרות שהייתה קטנה בהרבה בהיקפה מגאולתנו. (בפירושו לשמות י"ב, ב' ובדרשתו לראש השנה).

8. אם תאמר שמא אין זו יציאה מעבדות לחירות כי לא שבה אלינו המלכות, ועוד שאנו מקבלים תכתיבים מן המעצמות, כך שאין אנחנו עצמאיים באמת. יש להשיב:

א. בודאי ששבה אלינו המלכות, שהרי יש למדינת ישראל דין מלכות לפי ההלכה (עיין למשל בשו"ת יחו"ד ח"ה, סי' ס"ג).

ב. מעולם לא היתה מלכות שלא היתה תלויה בהחלטותיה במידה כלשהי במדינות אחרות. אפילו שלמה במלכותו זקוק היה לזהב אופיר ולסוסי מצרים, וגדולה מזאת מצאנו שנקבע הלל על גאולתנו מן היוונים בימי בית חשמונאי אף על פי שהיה מינוים של מלכי בית חשמונאי ברשות המלך היווני, ושעד ימי שמעון החשמונאי ישב הצבא היווני במבצר החקרא על הר הבית. וברור לכל שמצבנו היום טוב פי כמה וכמה מאשר באותם ימים.

הכלל העולה מכל הנ"ל הוא שאין פה כל הפרזה על המידה, כי אם התבוננות במאורעות לפי דברי רבותינו, המפורשים בתלמוד.

ט. דעת המהרש"א

א. כבר הזכרנו לעיל את שיטתו של המהרש"א הקושר את קריאת המגילה להלל של ליל פסח, על יסוד פשט דברי רב נחמן "קרייתא זו הלילא" (מגילה י"ד, ע"א). ולפי דבריו נוכל בשופי לתקן הלל בלילה של יום העצמאות, ונדון בה שוב מפני חידושים שנתחדשו בה.

ב. לפי המהרש"א אין מקום לחידוש שהביא הגר"י אריאל בשם המרחשת לפיו תוכל אשה להוציא ידי חובה את האיש בקריאת המגילה בלילה כיוון שלא נתקנה כנגד הלל לדעתו.

אם אכן יש מקום לקביעת הלל בליל פורים אע"פ שלא היה בו הנס, יש לשאול אם כן מדוע לא קבעו הלל בליל חנוכה. ואפשר להשיב בשני אופנים:

1. האופן האחד הוא לפי שיטת הגרש"ז אויערבאך שהוזכרה לעיל, שהדלקת הנר במקום הלל עומדת.

והקשה הגר"י אריאל שליט"א שאם הנרות במקום הלל, מפני מה אין אדם יוצא ידי חובת הלל בהדלקת הנרות? והתשובה היא בפשטות, מאחר ויש טעם אחד להדלקת הנרות שהן כעין הלל על נס הפך, וטעם אחר להלל של יום, שהוא הודאה על הנצחון, אין האחד פוטר את השני.

עוד הקשה, שלא יתכן שהנרות במקום הלל, שהרי איש מוציא את אשתו בהדלקה, מה שאין כן בהלל שאין אדם מוציא ידי חובה את חברו. ויש להשיב שהחילוק נעוץ באופיין השונה של שתי מצוות אלו. בהלל המצווה היא לאומרו, ואין אדם יכול להודות במקום חברו, והוא אחד הטעמים לאמירת מודים דרבנן ע"י הקהל, שאין אדם מודה ע"י שליח. ואילו בנרות הדין הוא שהנרות תהיינה דלוקות, שכן תיקנו "נר איש וביתו", ולא שכל אחד מבני הבית ידליק, ואף לנוהגים כן אין האישה מדליקה בפני עצמה. ולכן אע"פ שהנרות במקום הלל עומדים, יכול איש לפטור את אשתו.

2. האופן השני, הוא לפי מה שכתב הרמב"ם בפירוש המשנה (ר"ה פ"א, מ"ג) שהיו נוהגים להתענות בתשעה באב בימי בית שני. מסתמא ידעו שאינה גאולתם האחרונה, שאם לא כן היו מבטלים את הצום אע"פ שהוכפלו בו צרות. ולכן לא תיקנו בו הלל בלילה. אבל בפורים היה מקום לתקנו מפני הק"ו דממיתה לחיים (מגילה י"ד, ע"א).

ג. עוד יש להוסיף על פי מה שכתב הנוב"י (הובאו דבריו לעיל) שהקורא את המגילה ביום חוזר ומברך אף על פי שכבר בירך על קריאתה בלילה, משום שביום הוא עיקר פרסומי ניסא, שגם ביום העצמאות יש לשוב ולברך ביום משום שעיקר התקנה או עיקר פרסומי ניסא הוא ביום. כך שכשיש שני טעמים להלל יש גם מקום לשני הללים ולשתי ברכות.

י. המנהג

מלבד כל זאת, גם אם לא היינו מוצאים מקור לאמירת ההלל בלילה מלבד המנהג, היה מקום לקיימו לפי דברי רבינו האי גאון שההלל בליל פסח נאמר בתורת "אומרים שירה ולא בתורת קוראין" (הובאו בר"ן פ' ערבי פסחים). ויש שפירשו דבריו שכוונתו לומר שהלל זה דין מנהג יש לו ולא חיוב, ואע"פ שיש להשיב על דבריהם כדלעיל, מ"מ חזו לאצטרופי.

ולעניין הברכה על מנהג, כבר פשטה ההלכה לברך על המנהגים, כגון על ההלל של ראש חודש ועל נר חנוכה בבית הכנסת. וכן דעת מרן שהביא את דברי הריב"ש (תשובה קי"א) וז"ל:

"ומברכין על זה [=נר חנוכה בביהכ"ס] כמו שמברכין על הלל דראש חודש, אף על פי שאינו אלא מנהג"

(בית יוסף או"ח תרע"א).

ומה שכתב באו"ח שבני א"י אינם מברכים על ההלל בר"ח (תכ"ב, ב') אינו שכך דעתו, שהרי עד עליית מרן ארצה לא ביטל את מנהגם של בני טורקיה שישב בתוכם, לברך על ההלל בר"ח, אלא שכך היה המנהג בא"י מלפנים על פי דעת הרמב"ם. ולמעשה, מנהג האשכנזים והספרדים הוא לברך על ההלל בראש חודש, ומנהג התימנים ובני בבל ומצרים (עדות המזרח) הוא שלא לברך. וכן כתב מרן:

"מקום שנוהגים להדליק נר בליל יום הכפורים מדליקין... יש מי שאומר שמברך על הדלקת נר יום הכיפורים"

(או"ח תר"י, א"ב).

ולא כתב שאין לעשות כן, אלא שהדבר תלוי במנהג¹⁴.

י"א. תקנת הרבנות הראשית

אמירת ההלל בליל יום העצמאות היא תקנת מועצת הרבנות הראשית לישראל בראשות הגאון הרב שלמה גורן זצ"ל בשנת תשל"ו. ושנתה משנתה בשנת תש"מ. ויש שערערו על תקפותה של התקנה מכמה טעמים. ואחד מהם בלשון הגר"י אריאל שליט"א:

"ומה שהסתמך הר"א שרקי על החלטות הרה"ר מסר לי הרב כדיר צבאן זצ"ל רבה של נתיבות שהיה חבר מועצת הרה"ר באותם ימים שהחלטות על יום העצמאות (כגון לומר הלל ביום העצמאות שחל ביום ששי או שבת וכדו') לא נתקבלו על דעת חברי המועצה".

ומצטרפת טענה זו לטענה נוספת שהועלתה בעניין זה, והיא שהרב הראשי הספרדי נעדר מאותה ישיבה של המועצה.

תשובה:

אמר לי הגר"ש גורן זצ"ל על הטענה הראשונה: "אמנם הכרחתי אותם, אבל הם קיבלו". ויש לברר במקצת את דבריו: אמנם לא היתה דעתם של חברי המועצה נוחה בדבר, אבל עצם ישיבתם באותו מעמד היא קבלתם, שהרי יכולים היו להיעדר מהישיבה כדרך שנהג הרב הראשי הספרדי, וגם שערי מחאה פומבית באמצעי התקשורת לא

¹⁴ וממילא נפלה קושיותו של הגר"א שליט"א מפני מה פסק מרן לברך על הנרות בביהכ"ס דלא כדעתו בר"ח, ולפי מה שביארנו אינו כן דעת מרן (וע"ע בענין זה בקונטרס "עץ ארז" להגר"א זייני שליט"א).

ננעלו. וכי תימא שלא עשו כן מפני הכבוד, על זה יש להשיב שכדומה לזה מצאנו בתקנת ריב"ז לתקוע ביבנה בראש השנה שחל בשבת, שהיתה שלא כדעתם של בני בתירה:

"אמר להם רבן יוחנן בן זכאי לבני בתירה: נתקעו! אמרו לו: נדון. אמר להם נתקע ואחר נדון. לאחר שתקעו אמרו לו: נדון. אמר להם כבר נשמעה קרן ביבנה ואין משיבין לאחר מעשה"

(ר"ה כ"ט, ע"ב).

מכאן מוכח שאפילו תקנה שנכפתה על מתנגדיה היושבים באותו מעמד ולא נתקבלה על ידיהם אלא מפני הכבוד, תקנה היא, והלכה לדורות היא¹⁵.

ועל הטענה השניה ענה לי הגר"ש גורן: "מי שלא היה אינו במניין", וסברא פשוטה היא. וכן הייתה סברתו של רבינו הגדול הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל אחר שיצאה הוראתו של הגר"ש גורן, שהורה לגמור את ההלל ולברך עליו בליל יום העצמאות בישיבה, מפני כבודה של הרבנות הראשית, אף על פי שדעתו האישית לא הייתה נוחה בדבר. ואם נאמר שלא היה זה אלא מפני כבודו האישי של הגר"ש גורן, מאי חזית להעדיף את כבודו על פני כבודו של הרב הראשי השני שהורה לאיסור? וכשנשאל על כך הרצי"ה ענה ש"הרב גורן הוא העיקר". אין זה אלא שרבינו זצ"ל החשיב את הוראתו של הגר"ש גורן כתקנה של מועצת הרה"ר, ושעל כן היא מחייבת¹⁶.

ועוד יש להעיר, שלהורות בציבור שיש תקנות של הרבנות שיש לקיימן, ושיש כאלה שאין לקיימן, הוא לכאורה זילותא דבי דינא, ואין לך עירעור מעמדה של הרבנות יותר מזה, מה שהוא יותר חמור מביזוי ת"ח יחיד, שגם הוא ביטול עשה דכבוד תורה (ואין להקשות מהנהגתו בפועל של רב ראשי בניגוד להחלטת מועצת הרה"ר, כי אין למדים ממעשה רב).

¹⁵ **הערת הרב שלום קליין:** ויש להעיר מדברי רש"י (שם ד"ה נדון) בפרוש הסוגיה. הוא פירש שבני בתירה בקשו דיון בשאלה: "אם יש לגזור אף במקום בית דין שמה יטלנו". כלומר רצונם היה לדון האם יש לגזור, ור' יוחנן ב"ז מנע האפשרות לגזור גזירה חדשה בכך שהורה לתקוע. אך ודאי, שאין להוכיח מכאן, כי ניתן לתקן תקנה חיובית בדרך של כפיה.

תשובת הרב אורי שרקי: א. הר"ש קליין ככל הנראה שכח את דברי המשנה: "יום טוב של ראש השנה שחל להיות בשבת, במקדש היו תוקעים, אבל לא במדינה [כולל בי"ד]. משחרב בית המקדש, התקין רבן יוחנן בן זכאי שיהו תוקעין בכל מקום שיש בו בית דין" (ראש השנה פ"ד, מ"א). הרי שזו הייתה תקנה חיובית, חדשה, בדרך של כפיה. **ב.** רש"י (ד"ה "אין משיבין לאחר מעשה") כתב "גנאי הוא שנוציא לעז טועים על עצמנו", וזה טעם השייך בין לגזירה חיובית בין לגזירה שלילית. ¹⁶ וברור לפי"ז שמה שהונהג בישיבה אחרי פטירת הרצי"ה לבטל את הברכה בלילה עוד בחייו של הרב גורן, היה שלא כדעת הרצי"ה.

ויש שטענו שהתקנה לא כללה במפורש את ההלל של הלילה, ושכל הדיון נסב במועצה רק על ברכתו של ההלל של היום, ושרק בעיתונות פורסם דבר ההלל בלילה.

תשובה:

הנה, מלבד שטיעון זה מנוגד להוראתו של הרצי"ה כדלעיל, יש להשיב שהיה מקום לכל הפקפוק הזה רק עד יום ל' בניסן שנת תש"מ. שהרי אז התכנסה מחדש מועצת הרה"ר והוזכרה במפורש תקנת הלילה. וזה לשון הפרוטוקול של אותה ישיבה כפי שהומצא לידי על ידי הרב שמואל כ"ץ שליט"א:

"מועצת הרבנות הראשית חוזרת על החלטותיה הקודמות כי יש לקרוא ביום העצמאות **ובלילו** הלל שלם בברכה לפניו ולאחריו בשם ובמלכות, וכן לדחות את סדרת הסליחות בה"ב לשבוע שלאחריו".

ויש שטענו שמאחר וכל הוראתו של הרצי"ה זצ"ל לא היתה אלא "מפני הכבוד" בטלה ההוראה עם פטירתו של הגר"ש גורן זצ"ל.

תשובה:

החויב לנהוג כמרא דאתרא, וכל שכן כבי"ד, אינו בטל עם פטירת המתקן, שהרי:

א. תקנת ריב"ז לתקוע ביבנה בר"ה שחל בשבת תקפה לדורות, אע"פ שהיתה שלא כדעת בני בתירה ולא קיבלוה אלא מפני הכבוד, כדלעיל.

ב. רב המנונא נידה למי שהורה בחרתא דארגיז כרבי שמעון במוקצה, אע"פ שכדן הורה, משום ש"אתריה דרב הוה" דס"ל כרבי יהודה (שבת י"ט, ע"ב). והיה זה אחרי פטירת רב, שכן רב המנונא חי זמן הרבה אחרי רב. וכן מפורסם שר"ח מואלוז'ין נהג בעירו כקולתו של בעל שאגת אריה בטריפות שחלקו עליה גאוני ליטא, משום שמרא דאתרא היה לפניו.

אחרי כהונתו של הגר"ש גורן זצ"ל הורתה מועצת הרבנות הראשית לציבור לנהוג "כבשנים שעברו". לשון מעורפלת זו משמעותה הלכה למעשה שיהיה הדבר נתון לשיקול דעתו של המורה שבקהל. אך לפי זה במקום שפשטה התקנה של ההלל בלילה אין המורה רשאי לבטל, אחר שנהגו כן משנים, וגדול כוחם של מנהגי ישראל, שגם כשיש להקשות עליהם אין מבטלים אותם בלא ראיה ברורה, כי יש שלאחר דורות נמצא להם מקור נאמן שנעלם מעיני הראשונים (ועיין בענין זה ב"טוב ראיה" להראי"ה קוק זצ"ל ר"ה ל"ד, ע"א). כל שכן בענייננו שיש ראיות ברורות לצדקת התקנה.

ובמציאות ראינו בעינינו ושמענו מפי נאמנים שרבים בתי הכנסת וקהילות קודש האומרים את ההלל ומברכים עליו בלילי יום

העצמאות, ואזכיר מעט מהם, אע"פ שרבים הם: ישיבת "אור עציון" בראשות מו"ר הרב חיים דרוקמן שליט"א, קהילת "יאיר" בהוראת מו"ר הרב יהודה ליאון אשכנזי זצ"ל, ביהכנ"ס "מגן אבות" בהוראת הרב אליהו רחמים זייני שליט"א, ביהכנ"ס הגדול ברמות אשכול (ירושלים) בהוראת הרב ישעיהו דולגין שליט"א, קהילת עפרה בהוראת הרב אבי גיסר שליט"א, ועוד מקומות רבים, מלבד צה"ל והקיבוצים הדתיים. ולא הבאתי את אלה אלא לדוגמא בלבד.

י"ב. הלל ואמונה

כתב הגר"י אריאל שליט"א:

"ויש להעיר על סגנון דבריו של הר"א שרקי שהפריז על מידותיו בכך שקבע ש"כל מי שאינו אומר הלל ביום העצמאות מתכחש לאופיה של הגאולה ומעכב את שלמות הופעת אור ה' עלינו" [...] אמונתו של אדם לא נפגמת חלילה בגלל דבקותו בהלכה הצרופה, אדרבה... ומעידני על מו"ר הרצ"י קוק זצ"ל שלא אמר הלל בלילה ולא בברכה בשנים הראשונות של המדינה ואמונתו בגאולת ישראל לא נפגמה עקב כך".

תשובה:

1. מעולם לא כתבתי ביטוי גורף ש"כל מי וכו'", משום שלא כל אדם הנוהג לפי הדין או בניגוד לדין מודע למשמעות הפנימית של הדין. המעיין בדברים שכתבתי בהקדמת הקונטרס (ושלא נכללו בדיון ההלכתי הענייני, כי אם כדברי התעוררות) יראה את דברי בדיוקם: "ההימנעות מקריאת ההלל בלילה יש בה משום התכחשות וכו'". ובאמת, כבר הודיע מו"ר הרצ"י זצ"ל שאי ההכרה של תופשי התורה באופיה הגאולי של המדינה -

"היא היא המעכבת את דבר ה' מלבוא ולהתגלות בעולם"

(מזמור י"ט למדינת ישראל, לנתיבות ישראל ח"ב, עמ' ק"ס),

אע"פ שהמנעים מלומר הלל על המדינה אף ביום בודאי סבורים שבכך הם "דבקים בהלכה הצרופה"¹⁷.

2. לא כתבתי "מתכחש לאופיה של הגאולה". שהרי האומר את ההלל ביום בלבד לפחות מכיר בכך שהמדינה היא גאולה, ומה לי להאשימו בהיפך? המעיין שוב יראה את דברי בדיוקם: "ההימנעות מקריאת ההלל בלילה יש בה משום התכחשות לאופיה של גאולתנו **כגאולה אחרונה**, מה שמעכב את שלימות הופעת אור ה' עלינו". והדברים אכן מבוארים היטב לעיל עפ"י שיטתו של מרן החיד"א לעיל פרק ח'

¹⁷ ומן הסתם היו לו לחזקיהו מלך יהודה סברות הלכתיות לאי אמירת ההלל על מפלת סנחריב (בלילה, כקרא ד"ליל התקדש חגי") ואעפ"כ נפסל מלהיות משיח בשל כך (סנהדרין צ"ד, ע"א).

והגמרא בברכות שדווקא בגאולת מצרים ובגאולה אחרונה יש לומר הלל בלילה. כך שהדברים שכתבתי מקורם טהור בדברי רבותינו. 3. רבינו הרב צבי יהודה זצ"ל תמיד הורה שיש לנהוג כהוראת הרבנות הראשית, משום שאין הישיבה "קלויז" הנהוג בהנהגות פרטיות. ולכן בשנים הראשונות של המדינה לא בירך על ההלל, משום שלא כך תיקנה הרבנות, וגם הצדיק את הוראת הרבנות בכך שהיא משקפת את העדר שלימות האמונה בכללות הציבור של יראי ה'. וכאשר תיקנה הרבנות לברך, שוב באר את צדקת הוראתה במכתב (נדפס בבית מלוכה עמ' 168) בו הוא מציין את התקדמותה של הגאולה כיסוד לשינוי ההלכתי. כך שאכן קשר רבינו את הלכות יום העצמאות למצב האמונה בציבור, מה שכמובן אינו נוגע לאמונתו הוא כיחיד, חלילה. והוא הדין לענין ההלל בלילה, שלא ניתקן בשנים הראשונות של המדינה לכלל הציבור. וכאשר ניתקן בשנים מאוחרות יותר, אע"פ שלא היתה דעתו של רבינו לכתחילה לתקן כן, הנה עכשיו שנתקן והורה רבינו לשמוע אל הרבנות הראשית, בודאי מצווה יש בחיפוש יסודותיה ההלכתיים והאמוניים של הלכה זו, ולעשות נחת רוח לאותו צדיק.

הכלל העולה, שיש לקיים את תקנת הרבנות הראשית לישראל לגמור את ההלל בברכה בליל יום העצמאות, "להגיד בבוקר חסדך ואמונתך בלילות" (תהילים צ"ב, ג).